

פרק שלישי

שמירת שמיטה בימינו - הצעה מעשית

ראשי פרקים לשמירת שמיטה ללא היתר המכירה

לאור האמור בפרקים הקודמים, מובן מדוע יש חשיבות גדולה וברכה רבה בכל צעד, שמגמתו הרחבת שמירת השמיטה ללא הפקעתה ע"י המכירה.

את ההצעה המותווית בספר זה ניתן לחלק, באופן ברור, לשמירת שמיטה במטעים לעומת שמירת שמיטה בגידולי השדה. שמירת השמיטה במטעים תדרוש מהחקלאים לעבוד באופן שונה משאר שנים, להסכים להפוך לשכירים ולשווק את תוצרתם באופן שונה משאר שנים אך אין כל הכרח ששמירת השמיטה במטע תביא לפגיעה כלכלית בחקלאים.

דרישות אלו ויותר מכך, אמורות גם לגבי גידולי שדה, אלא ששם ברור שמדובר גם על הקטנה משמעותית בנפח הגידולים בשנת השמיטה, וממילא בהיקף העבודה, וכתוצאה מכך גם בהכנסות. אם ההערכות לכך תהיה בתכנון מראש ובארגון ממלכתי, הפגיעה תהיה קטנה יותר.

אע"פ שמדובר בפגיעה קטנה, הרי שלחקלאי הפרטי או למשק המסוים הפגיעה עלולה להיות משמעותית ביותר. על כן, יש למצוא דרך שהנטל יתחלק בין כל הנהנים מהתוצר החקלאי. באופן כזה, הנטל אמור להיות מזערי ושולי, והתמורה והברכה שבשמירת שמיטה כהלכתה ובהימנעות ממכירת הקרקעות לגוי תהיה גדולה ורבה ללא שיעור.

א. השמיטה במטעים

כאמור וכצפוי, שמירת שמיטה במטעים פשוטה יותר מאשר שמירתה בגידולי השדה. אע"פ כן, יש למצוא פתרון למספר מלאכות שהימנעות מעשייתן בשנת השמיטה תביא לזיזון היבולים ופגיעה במטע לטווח ארוך. כפי שהוזכר כבר במבוא, העבודות הבעייתיות ביותר הן זמירה בכרם, הדילול, ובמידה מסוימת, גם הגיזום באפרסק וההאבקה בתמרים. המלאכות האחרות הינן קלות יותר לפתרון מהבחינה ההלכתית, והינן גם פחות קריטיות מבחינת קיום המטע בשמיטה. לכל המלאכות הללו מוצע פתרון סביר מבחינה הקלאית והלכתית.

בתחום השיווק מוצעת דרך לפתרון בעיית יצוא הפירות לחו"ל - דרך שיש בה שינוי מהנהוג כיום, ולמעשה, השאלה האם דרך זו תתקבל ע"י פוסקי ההלכה היא השאלה היותר משמעותית מבחינת האפשרות להרחבת שמירת השמיטה בענפי המטעים.

לצורך שיווק הפירות בהיקפים גדולים מוצעת דרך להקמת מערכת אוצר בי"ד, שנראית סבירה מהבחינה המעשית ופשוטה יותר מהבחינה ההלכתית.

ב. השמיטה בגידולי שדה (גד"ש) חד-שנתיים

לעומת זאת, הקושי בענף גידולי השדה גדול הרבה יותר, ודורש ויתור גדול הרבה יותר. כיוון בגידולי שדה, שלא כמו במטעים, הדבר מחייב, במקרים רבים, להשבית את העבודה כמעט לחלוטין, שהרי מדובר בגידולים חד-שנתיים שללא זריעתם בשנת השמיטה לא יהיה מה לגדל. ואם לטיפולים הנחוצים במטע קיים, ניתן למצוא היתרים, על מנת לאפשר את המשך קיומם התקין של האילנות ואת המשך הנבט הפירות בשמיטה, הרי שלגבי גידולים חד-שנתיים קשה מאוד למצוא היתר לזריעה בשמיטה, ללא הפקעת המצווה מיסודה ע"י היתר המכירה.

הנצי"ב שהתנגד באופן חריף למכירה לגוי הציע דרך אלטרנטיבית להפקעת המצווה ע"י הפקעת הקרקע. אמנם דרך זו פחות צורמת מאשר מכירת אדמת ארץ ישראל לגוי, אך גם כאן קיימת בעיית גמירות הדעת, ובכל אופן גם דרך זו מבוססת על הפקעת המצווה והרי היא, לכל היותר, בבחינת "סוד מרע" כלשונו של הגרצ"פ פרנק זצ"ל (באגרת השמיטה) "אבל לכלל 'עשה טוב' אין היא מגיעה שהרי מאבדים בידיים מצווה גדולה שנאמרה ונשנית בפרשה שלימה בתורה הקדושה". לכן, גם בדרך זו אין אנו באים למחוז חפצנו ומגמתנו להרחיב את קיום מצוות השמיטה בארץ, שהרי מה לי הפקעת מצווה ע"י מכירת אדמות ארץ ישראל ומה לי הפקעת המצווה ע"י הפקרתן של אדמות אלו. בשתי הדרכים, למעשה, המצווה מופקעת ואיננו זוכים לקיימה¹.

דרכים אחרות שהוצעו להיתר זריעה בשביעית כגון: ע"י נכרי, בשינוי, בגרמא, או מתחת לחופה, הותרו, במקומות שהותרו, רק לאחר מכירת הקרקע לגוי. ללא מכירת הקרקע לגוי והפקעת המצווה אין מקום לדרכים אלו (מלבד לגרמא וכפי שכבר נרמז לעיל²).

1. ראה שו"ת "משיב דבר" ח"ב סימן נ"ו. וראה גם הרב ש. ישראלי "ארץ המדה" בנוספות לשער ב. וראה בפסקים וכתבים לרב הרצוג (ח"ג סימן מ"ח), שהרב ישראלי הציע הצעתו זו לפניו ולפני מועצת הרבנות הראשית לישראל בשמיטת תש"ב, מיד לאחר הקמת המדינה, ובהצעה זו תמך גם הרב כ"ץ זצ"ל הרב הראשי של פ"ת. הנימוק היסודי של הרבנים הללו היה "עכשיו שקיימת ת"ל מדינת ישראל הרי זה יביא את הציבור הרחב לידי גיהנום וביטול, שכל אדמת ישראל נמכרת לאינו יהודי ואצ"ל שהממשלה לא תכיר את המכירה כחוקית והדבר יהיה נראה כמגוהך הרבה יותר מלפנים להבאיש את ריה הרבנות נושאי תורתנו וכדי בזיון וקצף ומחובתנו למנוע זאת". וראה שם שגם הרב הרצוג מסכים שתוקף המכירה לאחר הקמת המדינה מופקק יותר, אלא שהוא מוסיף שבעיות דומות מתעוררות לגבי הפקר כל הקרקעות, והביא שם גם את התנגדותו של הגר"ע הראיה לשיטה זו, כיוון שהמדינה זוכה בהפקר, ושוב יש בעלות המדינה היהודית, ואת פקפקויו שלו על עצם התועלת שבהפקר מבחינת הפקעת שמיטה, ושלבסוף נדון העניין במועצת הרבנות המורחבת והוחלט שלא לקבל דרך זו. וראה גם מה שכתב ב"מעדני ארץ" סימן י' ובס"ס י"ט שכל דין הפקר אם יכול להועיל, הרי זה רק לענין קדושת הפירות ולא לגבי עבודת הארץ. וראה גם בס' השמיטה לדימ"ט בפרק י"א שלדעתו שביעית חלה גם על אדמת הפקר.

2. וראה גם להלן בעיקר בפרק תשיעי סעיף 3 ובהערה 10 שם.

כיוון שכך, נראה שלגבי גידולי השרה קיום מצוות השמיטה חייב לבוא לידי ביטוי, במקרים רבים, בויתור על הזריעה בשביעית ובקיום מצות התורה "ובשנה השביעית... שדך לא תזרע" כפשוטה.

עם זאת, בהתאם לגישה ש"עלינו לבוא אל מחוזו הפצנו קמעא קמעא" (לשון הרב אגרות רא"ה א, פט), בכונתי להציע את ההצעה הבאה:

א. במקום היתר מכירה כללי תתבצע מכירה רק של חלקות ספציפיות שניתן היתר הלכתי לזרוע אותם בשמיטה בהתאם להחלטת ועדת השמיטה, שליד הרה"ר, או הגופים הרבניים האחרים שימונו לצורך זה. הם יבחנו כל שאלה לגופה בהתאם למצב המשק או החקלאי הספציפי, בהתחשב באלטרנטיבות העומדות בפניו, ובבעיות ובצרכים הלאומיים ובכל השיקולים האחרים שיכולים להצדיק את הגדרת המצב כשעה"ד המתירה להפקיע את קדושת הארץ ע"י מכירת הקרקע.

להצעה זו יש שני יתרונות גדולים:

1. כפי שראינו כבר לעיל, תוקף המכירה ותוקף ההיתר במקרה כזה הינם פחות בעייתיים מתוקף המכירה ותוקף ההיתר של המכירה הכללית.

2. צמצום הפקעת המצווה למיעוט קטן מאדמות המדינה, יביא להחזרת התודעה שהיתר המכירה הינו היתר לשעת דחק וצורך גדול ביותר, ולא דרך קיום השמיטה הנהוגה והרווחת בימינו.

ב. הקריטריונים לשימוש בהיתר המכירה יהיו, בין השאר, מצבו של החקלאי הפרטי או של המשק, וכמובן, באיזה גידול מדובר. אינו דומה חקלאי שכל פרנסתו מגידולים חד-שנתיים, למשק בו הגידולים החד-שנתיים מהווים 5% מהכנסותיו. אינו דומה ענף הנמצא ממילא בשנים רבות על סף רווחיות, לענף שבו ההכנסה הינה משמעותית ביותר לחקלאי. אינו דומה ענף שבו ישנן אלטרנטיבות כגון זריעה מוקדמת או גידול בחממות באופן מותר (אף אם הדבר כרוך בסיכונים מסוימים או בהוצאות כספיות יתירות), לענף שבו אין כל פתרונות אלטרנטיביים. אינו דומה ענף שבו רגילים לצמצומי זריעה משמעותיים בשנים שבהן יש בעיות מים או מחירים נמוכים, לענף שבו אי אפשר לוותר על ייצור מלא מבלי לפגוע בענף פגיעה משמעותית לטווח ארוך. אינו דומה ענף שבו ויתור על הגידול יביא לנזק לאומי, לענף שבו אין כל בעיה מבחינה לאומית להפסיק את הייצור לשנה אחת. אינו דומה ענף המתבסס על יצוא ותחרות כמשמעות הפסקת שיווק לשנה הינה חיסול הענף, למקרים בהם הנזק כתוצאה מאי גידול שנה אחת הינו נזק חד שנתי שאיננו משפיע על שאר שש השנים. כיוצ"ב, אינו דומה מקום שבו יש חשש, במקרה שהקרקע לא תעובד, להשתלטות ערבים על האדמות, למקום שבו אין חשש כזה³.

3. בענין זה ר' מה שכתבתי לקמן בנספח פרק כ"ג הערה 3.

- המגמה היא, שבגידולים בהם יש דרך כלשהי לפתרון ללא היתר המכירה, יומלץ הפתרון ללא הזדקקות למכירה, אף שהוא כרוך בסיכון מבחינה חקלאית, או בהשגת יבולים נמוכים יותר מאשר בטיפול רגיל, וכפי שיובהר ויפורט בסעיפים הבאים.
- ג. דוגמה מובהקת לגידול בו נראה שאין הצדקה לשימוש בהיתר המכירה לשם זריעה בשמיטה, היא החיטה. המציאות היא שרוב החיטה מיובאת בין כך ובין כך, ובמחיר נמוך יותר מאשר החיטה המקומית. מבחינת החקלאים ההכנסות מחיטה יכולות להיות גבוהות, אך עלולות גם להיות נמוכות ביותר, והדבר תלוי, בדרך כלל, בברכת שמיים מעל. לכן קשה למצוא הצדקה לזריעה בשמיטה ולא להקדים את הזריעה לפני ראש השנה, למרות הסיכון שבכך.⁴
- ד. לעומת זאת, הימנעות מזריעת ירקות במשך שנה שלימה יש בה בעיה גדולה הרבה יותר - מבחינת החקלאי, מבחינת הצרכנים ומבחינת משק המדינה. עם זאת, גם כאן יש לבחון, בכל מקרה לגופו, את האפשרות לזרוע ירקות באופנים מותרים. כגון: בחממות ומעל מצעים מנותקים. הצעה זו שהיא טובה לעובניות, למשל, איננה מעשית לגבי תפוז⁵ וגזר.
- ה. דוגמה לגידול בו יתכן ויש הצדקה לשימוש בהיתר המכירה הוא גידול הגזר. הבעיה בגידול זה הינה סבוכה, גם בגלל העובדה שרוב ייצור הגזר נמצא בידיים יהודיות ב"ה (חלקו הגדול בידי משקים שומרי תורה ומצוות), והימנעות מזריעתו בשנה השביעית עלולה להביא נזק ניכר לטווח הארוך. לכן, כאן יש לבחון את האפשרות של הזדקקות להיתר מכירה מקומי, ולבצע את הזריעה בגרמא או באמצעות גוי. מובן, שגם כאן, מה שאפשר לצמצם ולזרוע לפני שמיטה ולאחריה חייבים לצמצם.
- ו. גידול מרכזי נוסף הינו גידול הכותנה⁶. כאן יש לבחון היטב אם אמנם אי אפשר לוותר על גידול כותנה למשך שנה. אם לא, ובמידה שמצב הכותנה הדו-שנתית אינו עונה על הבעיה⁷, יש מקום לילך אולי בדרך של זריעה בגרמא, וכפי שיובהר להלן (הזריעה בגרמא מומלצת למקרים ספציפיים, ובתנאים קפדניים של שמירה על כך שאמנם תהיה זו גרמא אמיתית וכפי שיובהר ויוסבר להלן).
4. בעיית איסור ספיחים בזריעה לפני ראש השנה תידון בפרק ח'.
5. לגבי תפוז נראה, שהפתרון שאליו יש לחתור הוא הימנעות משתילת תפוז בשביעית ואספקת התצרוכת ע"י הגדלת המכסות בשנה השישית, ובמידת הצורך, ע"י הזדקקות ליבוא.
6. הכותנה הינה דוגמה לגידול שבעת כתיבת הדברים היה גידול מרכזי וחשוב שקשה היה לוותר עליו, ואילו כיום בעת כתיבת המהדורה השניה הוא הולך ונעלם כתוצאה משינויים בסחר העולמי שהביאו לכך שגידול זה שוב אינו כלכלי, והיותור עליו כיום ברוב המקרים איננו דרישה קשה כלל. ושוב אנו עדים לכך כי הפרנסה בכלל ומהחקלאות בפרט הינה בידי שמיים, וכאנשי אמונה עלינו להאמין כי שמירת השמיטה לא תביא לפגיעה בפרנסה אלא להיפך - "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' א-לקיך", וח"ו אם נחשוב כי איננו יכולים לשמור שמיטה עקב בעיה כלכלית אנו עלולים למצוא את עצמנו משביתים את האדמה מאונס, לא שנה אחת אלא שנים הרבה, עקב חוסר כדאיות כלכלית.
7. וכפי שנראה המצב כיום, שסכויי הכותנה הדו-שנתית לשרוד ולהצליח אינם גבוהים.

ז. כפי שהוזכר כבר במבוא, לגבי שדות שיוברו בשביעית יש לבחון אם יש דרך להתיר את חרישי הניר לשמירה על השדות ולהכנתן במידת הצורך לשנה השמינית, וכפי שיוסבר ויפורט בהמשך.

ח. יש למצוא דרך נאותה לחלוקת הנטל הכלכלי הכרוך בצמצום גידולי השדה בשמיטה בין כל הנהנים מהתוצר החקלאי ולא להטילו רק על כתפי החקלאים.

כמו בענף המטעים כך גם בענפי הגד"ש, ההתקדמות המעשית בשמירת השמיטה והתבססותה של מצווה זו במדינת ישראל, תלויות בהכרעות ההלכתיות של פוסקי הדור ובהחלטתם האם ניתן לאחוז בכוחא דהיתרא ובכך לעודד את החקלאים לשמור את מצוות השמיטה ללא הפקעה, או שהיתר המכירה הינו מחויב המציאות, לפחות, לגבי חלק גדול מגידולי השדה. אם אמנם יקבעו מודי ההלכה שראוי לילך כיום בשיטת "עת לעשות לה' ", ולוותר על השלימות וההידור ההלכתיים, בכדי להרבות בשמירת תורה בכלל, ושמירת שמיטה בישראל בפרט, הרי שיש סיכוי להרחבת מעגל שומרי השמיטה באופן משמעותי גם בענף גידולי השדה, ויש סיכוי להשתחרר מהתלות המכאיבה בהיתר המכירה הכללי.

הדברים אמורים לגבי השאלות ההלכתיות הנוגעות לספיחים בחיטה ובירקות, לחריש שדות מוברים, לזריעה בחממות ובמצעים מנותקים ולזריעה בגרמא. הכל כפי שיפורט בפרקים הבאים.